

Yazıcı-dramaturq, pedaqoq, ictimai xadim və teatr fədaisi

Azərbaycan realist ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən olan Əbdürəhim bəy Haqverdiyev ədəbiyyatşunas, dramaturq, naşir, dirijor kimi də ədəbi-mədəni tariximizdə iz qoymuşdur. Ədibin "Xoş o şəxsin halına ki, öləndən sonra onun adı dillərdə diri qala, ehtirəm və rəhmətə yad ola" deyimi özünün də taleyinə yازılmışdır. Onun dramaturgisi teatrımızın yüksəlişinə və inkişafına böyük təkan vermişdir. Yazıcıının ideya və fikirləri zamanımızda də aktuallığını qoruyub saxlayır.

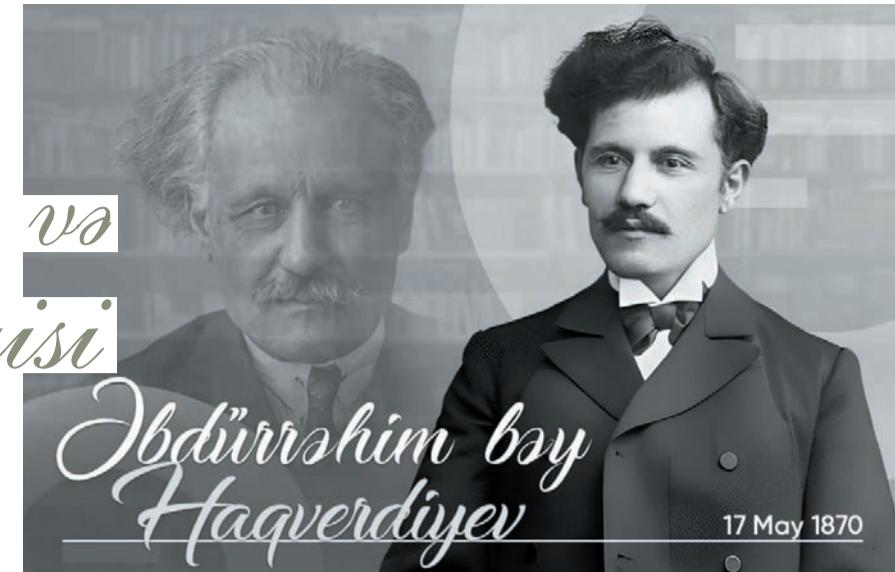
O, Azərbaycan tarixində görkəmli yazıçı, müəllim, həm də ilk diplomatlardan biri olaraq qalmışdır. 1908-ci il yanvar ayının 12-də "Leyli və Məcnun" operası tamaşaçıya qoynuluğu zaman ilk Azərbaycan dirijoru kimi xor və orkestri idarə etmişdir. Yazıcı, dramaturq, pedaqoq, teatr xadimi, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının korifeysi kimi ədəbi mühitdə ölməzlək qazanmışdır. Hələ "Nicat" cəmiyyətində və Kür-Xəzər gəmiçiliyi idarəsində işlədiyi müddətə Zaqafqaziyani, Dağıstan, Orta Asiya və Volqaboyu əraziləri səyahət edərək bir səra məşhur əsərlər yazmışdır. Həmin əsərləri "Ceyranlı", "Xortdan", "Həkimi-nunisəqir", "Laqlaçı", "Mozalan", "Süpürge-saqqal" imzaları ilə "Molla Nəsreddin" jurnalında çap etdirmiştir. Haqverdiyevin jurnalda dərc olunmuş "Xortdanın cəhənnəm məktubları", "Mozalanın səyahətnaməsi", "Marallarım" əsərləri oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılıqlaşdır. Şuşa Realni məktəbində oxuduğu zaman əbədi fealiyyətə başlamış, M.F.Axundovun təsiri ilə "Hacı Daşdəmir" adlı kiçik pyes yazmışdır. Peterburg həyatı isə ali təhsil aldığı müddətə ədəbi yaradıcılığa həvəsini daha da artırılmışdır.

Gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıq ruhunda böyüməsində Vətən sevgisinin aşilanması ədibin ən ümde məqsədlərindən idi. Əbdürəhim bəy Haqverdiyev xalqın maariflənməsində teatrın rolunun əvəzsiz olduğunu yazdı: "Xalqla danışmaq, onu mədəniyyətə və maarifə çəgirməq üçün ən yaxşı vasitə teatr səhəsi id".

Əbdürəhim bəy Əsəd bəy oğlu Haqverdiyev 1870-ci il mayın 17-də Qarabağ mahalının Şuşa şəhəri yaxınlığında Ağbu-laq kəndində dünyaya gəlmışdır. 1880-ci ildə Yusif bəyin müvəqqəti yay məktəbinde ibtidai təhsil alan Haqverdiyev daha sonra Şuşa Realni məktəbini bitirmiştir. Peterburg Yol Mühəndisləri Universitetində ali təhsil aldığı müddətə şərqi fakültəsinin dinleyicisi olmuş və onda ədəbiyyata qarşı güclü həvəs yaranmışdı. Təhsil aldığı illərdə yay tətillərində adətən Şuşaya gələr, həvəskar aktyorlarla birlikdə şəhər sakinlərinə tamaşalar göstərmiş. 1892-ci ildə onun iştirakı ilə Haşim

bəy Vəzirovun "Evlənmək su içmek deyil" adlı komedyası səhnəyə qoyulmuş, 1897-ci ilde isə "Məcnun Leylinin qəbri üstündə" adlı səhnəcisi rejissorluğunu etmişdir. Zülfüqar Hacıbəyli xatirələrində Haqverdiyev haqqında yazırı: "Əbdürəhim bəyə Şuşada Şəbehgerdən adı qoymuşdular. Bu, görkəmli dramaturqun teatrımızın yüksəlişinə və inkişafına olan böyük məhəbbəti ilə bağlı idi".

Həmin illərdə gənc yazıçı "Yeyersən qaz etini, görərsən lezzətin" və "Dağılan tifaq" adlı əsərlərini qələmə almışdır. Ədibin "Dağılan tifaq" əsəri 1899-cu ilde Peterburqda nəşr edilmişdir. Ali təhsilini başa vuran Əbdürəhim bəy Haqverdiyev Şuşaya qayıdaraq burada il ərzində xalq yaradıcılığı nümunələri toplamaqla məşğul olmuş, "Bəxtsiz cavan" pyesini də 1900-cü ilde bu şəhərdə yaşadığı müdəddətə yazmışdır. Bakiya gəldikdən sonra isə "Pəri cadu" pyesini tamamlamış, bir sırə hekayələr yazmışdır. Ədəbi tənqidçilər bu sünilik, ibarəcilik, zahiri bəzək, əcnəbi tə-

sindən nümayəndə seçilərək Peterburq'a getmişdir. Ədib Azərbaycanın ilk diplomatlarından hesab edilir. Peterburq dövlət kitabxanasında araşdırma apararaq "Ağə Məhəmməd şah Qacar" faciəsini yazmaq məqsədilə yeni materiallar əldə etmiş, əlavə məlumatlar üçün isə İrana getmişdir. Əsər ilk dəfə 1907-ci ildə Bakıda səhnəyə qoynuluşdur. Bununla da Qacar obrazını ədəbiyyatımıza ilk dəfə mehz o getirmiştir.

Azərbaycan bədii nəşrinin inkişafında böyük rolü və əməyi olan Əbdürəhim bəy Haqverdiyev 1892-1906-ci illər ərzində bir çox dram əsərləri, nəşr nümunələri və hekayələr yazmışdır. Ədəbi tənqidçilər bu

sının Azərbaycandan deputatı, Gürcüstan Parlamentinin deputat kimi sosial-mədəni quruculuq işlərində yorulmadan çalışmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatının klassiki hesab olunan yazıçı "Leyli və Məcnun" operasının premyerasında ilk dirijor, Teatr Şurasının təsisçisi və birinci rəhbəri, Yazıçılar İttifaqının üzvü, "Molla Nəsreddin" jurnalının baş redaktorlarından biri olmuşdur.

Yazıcı Kür-Xəzər gəmiçilik idarəsində işlədiyi zaman, 1910-cu ildə Həştərxana getmiş və təxminen bir il orada yaşamış, bu şəhərdə sürgündə olan Nəriman Nərimanovla birgə şəhərin mədəni-ictimai həyatında yaxından iştirak etmişdir. Onun təşəbbüsü ilə təşkil edilmiş gənclərdən ibarət teatr truppası "Şurayı-Islam" xeyriyyə cəmiyyətinin nəzdində fealiyyət göstərmişdir. Truppada yazıçının yaxın qohumu Hüsü Mamayev, Qasim Zeynalovla bərabər, Həsənov, Soltanov soyadlı gənclər də iştirak etmişlər. İlk olaraq "Dağılan tifaq" əsərini səhnələşdirənlər də Həştərxan polisi həmin tamaşanı qadağan etmiş və əvəzində "Kimdir müqəssir" və "Ac həriflər" pyesləri oynanılmışdır. 1911-ci ildə Mirzə Fətəli Axundzadənin 100 illik yubileyi ilə əlaqədar olaraq "Xəyalat" pyesini yazar və rejbətlə qarşılanan əsər Bakı, Tiflis şəhərlərində səhnələşdirilir. Vəzifəsində istəfa verdikdən sonra beş il Ağdamda yaşamış, 1916-ci ildə isə Tiflisdə rus dilində nəşr olunan "Şəhərlər İttifaqının Qafqaz şöbəsi əxbəri" aylıq məcmüsine müdür təyin olunmuşdur. Bir il sonra Borçalı qəzəsinə müvəkkil, 1919-cu ildə Dağıstanə Azərbaycan Demokratik Respublikasının nümayəndəsi göndərilmişdir. 24 avqust 1919-cu ildə isə Azərbaycanın Ermənistandağı diplomatik nümayəndəsi vəzifəsinə təyin edilmişdir.

Əbdürəhim bəy Haqverdiyev Ermənistanda və Qars vilayətində türklərə qarşı töredilən soyqırımı hadisələrinin Birləşmiş Dövlətlərin Ali Komissarlığına və Qafqazdakı xarici dövlətlərin nümayəndəliklərinə çatdırılmasında, həmçinin qacqınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Baş veren hadisələri eks etdiren yüzlərə sənəd mehz onun imzası ilə hazırda arxivlərde saxlanmaqdadır. Həmin sənədlərdən bəziləri isə onur diplomatik nümayəndə kimi Tiflisdən İrəvana gedərkən Sənain və Kələğirən stansiyaları arasında erməni silahlı dəstələri tərəfindən soyqırılığa məruz qaldığını göstərir. Ə.Haqverdiyev bu vəzifəni 1920-ci il mart ayının 16-na qədər icra etmiş, daha sonra vəzifəsində istəfa vermişdir. Ele həmin il Bakıda yaradılan şura teatri komissarı seçilmişdir. 1921-1931-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetində ədəbiyyatdan mühazirelər oxumuş, 1924-cü ildə isə Rusiya Elmlər Akademiyasının ölkəşünaslıq bürosuna müxbir üzv seçilmişdir.

Əbdürəhim bəy Haqverdiyev 1933-cü il dekabr ayının 12-də Bakıda vəfat etmiş, Fəxri xiyabanda dəfn olunmuşdur.

Prezident İlham Əliyevin 31 yanvar 2020-ci il tarixli Sərəncamı ilə ədibin anadan olmasının 150 illiyi ölkəmizdə qeyd edilmiş, eyni zamanda UNESCO-nun 2020-2021-ci illər üçün görkəmli şəxslərin və əlamətdar hadisələrin yubileyləri siyahısına daxil edilmişdir.

sir demək olar ki, yoxdur. Canlı danışq dilimizi, onun gözəl xüsusiyyətlərini, zəngin söz ehtiyatını, xalq məsəllərini, hikmətli sözləri bu qədər cəsarətlə yazıya, bədii ədəbiyyata gətirən ədiblərimizdən biri Əbdürəhim bəy Haqverdiyevdir. Yeknəseklik, yoruculuq yazıçının hekayələrinə yaddır.

Əbdürəhim bəy Haqverdiyev 1904-cü ilin may ayına qədər Bakıda rus-tatar ibtidai məktəbində müəllim işləmiş, həmin dövrə özünü inkişaf etdirmiştir. Gənc yazıçı burada Həsən bəy Zərdabi, Nəcəf bəy Vəzirov, Nəriman Nərimanov, Hüseyn Ərəblinski və Cahangir Zeynalov kimi dövrünün tanınmış ziyyələri ilə tanış olmuşdur. 1905-ci il inqilabından sonra Rusiya Dövlət Dumasına Gəncə quberniya-

baxımdan, onun hekayə yaradıcılığını iki hissəye ayırmışlar. İlk mərhələyə 1906-ci ildə yazdığı və "Həyat" qəzetiində dərc etdirdiyi "Ata və oğul", "Ayın şahidiyi" hekayələri, ikinci mərhələyə isə yazıçının "Bəxtsiz cavan" faciəsi və digər hekayələri aiddir. Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin "Şeyx Şəban", "Mirza Səfər", "Bomba", "Pir", "Çəşmək", "Qiraət" əsərləri Azərbaycan nəşrinin incilərindən, N.Vəzirovun "Müsibəti-Fəxreddin" əsərindən sonra yazılın ikinci faciə "Dağılan tifaq" milli dramaturgiyamızın qiyməti nümunələrinəndə hesab edilir. Yazıçının "Ac həriflər", "Millet dostları" və s. komedyaları Azərbaycan realistic aktyor məktəbinin formalşamasında və təşəkkülündə əsas yet tutmuşdur. Bir əsrdən artıq müddət keçməsinə baxmayaraq, ədibin yazdığı əsərlər öz aktuallığını saxlayır. O, həm də Şekspirin "Hamlet", Şillerin "Qaçaqlar", Volterin "Soltan Osman", Zolyanın "Qazmaçılard", Andersenin "Bülbül", "Şahin təzə libası", Lanskoyun "Qəzəvat", Çirikovun "Yəhudilər", Körolenkonun "Qoca zəng çalan" əsərlərini dilimizə tərcümə etmişdir. Vətənpərvər ədib xalqının arzu və istəklərini əsərlərində dölgün əks etdirmiş, maarifçiliyin təbliğatçısı olaraq daim mədəni oyanışa və tərəqqiyə səsləmişdir. Əbdürəhim bəy Haqverdiyev Azərbaycanın ictimai həyatında fəal iştirak etmiş və Birinci Rus Duma-